

ПЕРЕКЛАД КУЛЬТУРНО-МАРКОВАНИХ ПОЕТОНІМІВ: СОЦІО-СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД

У статті розглядаються засоби передачі культурно-маркованих одиниць художнього тексту – поетонімів (топонімів та антропонімів) у перекладі з англійської мови на українську.

У наш час ні в кого не викликає сумніву той факт, що у свідомості людей, об'єднаних мовою та історією, існує певний набір текстів, культурних кліше, уявлень та стандартних символів, за якими закріплений певний зміст.

Ці "одиниці" спілкування і складають національно-культурну пам'ять носіїв певної мови / культури, саме вони й формують інваріантні образи світу, без наявності яких неможливе існування жодної комунікативної системи.

Інваріантні образи світу є соціально виробленими і не співвідносяться з індивідуально-смысловими утвореннями як такими. Російська дослідниця Г. В. Денисова вводить поняття "інтертекстуальної енциклопедії" і визначає її як область культурної пам'яті, яка представлена певним набором текстів і складає основу презумпції інтертекстуальності [1: 12]. Презумпція інтертекстуальності задана в лінгвоментальному просторі мовної особистості і входить як складовий елемент до передмовленневої готовності носія мови, утворюючи його текстовий потенціал. Різні аспекти інтертекстуальності розглядалися в роботах Р. Барта, М. Ріффатерра, Ю. Крістєвої, Ж. Женет, М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Н. Кузьміної, М. Гаспарова та інших. Інтертекстуальність, як риса сучасної художньої літератури, є однією з найважливіх проблем художнього перекладу, оскільки вона вимагає від перекладача обізнаності з аспектами культури оригіналу. **Актуальність нашої статті** визначається тим, що засоби відтворення культурно-маркованих одиниць художнього тексту в перекладі ще не вивчалися на належному рівні. Досліджень, присвячених саме перекладацьким стратегіям щодо передачі топонімів та антропонімів у перекладі (за умови збереження їхнього соціокультурного змісту), на сьогоднішній день існує надзвичайно мало. **Метою** статті є аналіз можливих варіантів перекладу такої групи культурно-маркованих одиниць, як топоніми та антропоніми.

Згідно з концепцією Г.В. Денисової, інтертекстуальна енциклопедія складається з "сильних", тобто постійно затребуваних текстів, які набули значущості в культурі у той чи інший історичний момент, і текстів "слабких", що знаходяться на периферії культурного простору.

Художньо навантажені власні назви – поетоніми (топоніми та антропоніми) – представляють собою саме "сильні" тексти, оскільки, існуючи в певному часі, у певному суспільстві, вони складають його ономастичний простір. Ономастика має довгу історію. Імена розглядалися в роботах учених-філологів у найрізноманітніших аспектах, і результати виконаної роботи у вигляді монографій, статей, наукових доповідей представляють значний внесок у розвиток філологічної науки в цілому. Об'єктами розгляду були теорія власного імені, питання походження та історії топонімів і антропонімів, особливості їхнього функціонування в різних суспільних сферах. Проблеми перекладу топонімів та антропонімів досі знаходилися на периферії уваги дослідників.

Щодо топонімів, вони існують не "всією когортою", а рівномірно розподіляються між певними мовленнєвими ситуаціями, нерідко даючи однозначну вказівку на об'єкт, названий за їхньою допомогою. Продовжуючи цю ідею, можна говорити про топонімічний простір, який існує у точно встановлених місцях, заповнений назвами певних типів, при цьому кожній генерації відомі не тільки свої сучасні географічні назви, але й назви попередніх епох, і топоніми зарубіжних країн. Оскільки основним призначенням топонімів є територіальна фіксація об'єктів, в уяві кожної людини певна географічна назва пов'язана з певним місцем та епохою. Цей просторовий розподіл топонімів дає їм можливість як представляти, так і зберігати значну культурну інформацію. Російська дослідниця О.В. Суперанська порівнює ономастику, особливо топоніміку, з архітектурою [2: 15]. Якщо провести аналогію між топонімами та архітектурними пам'ятками, ми побачимо, що будь-яка пам'ятка поєднує в собі відомості про культуру людей, які її створили, а також про матеріальну культуру. Те саме можна сказати і про топонім як своєрідну мовну пам'ятку своєї епохи. Він також зберігає відомості про духовну культуру людей, які його створили (слово, використане як основа назви; мотивування назви; зв'язок назви з культурно-історичним призначенням названого об'єкта). Можливим є зв'язок із матеріальною культурою (ряд назв, пов'язаний зі службами, виробництвом, розробками копалин та ін.). Усе це "законсервовано" в основах власних імен і в засобах утворення топонімів. Але топоніми, як і архітектурні пам'ятки, мають свій особливий матеріальний бік – це той мовний матеріал, з якого створені назви. Така мовна інформація повідомляє про те, до якої мови належить топонім, який народ його створив, чий він, як співвідноситься з сусідніми об'єктами. Мовна інформація імені (крім первинної та мінімальної, що це ім'я) – найбільш постійна та незмінна частина його інформації. Вона міститься в характері та складі компонентів імені. Але, щоб її здобути, необхідно детально проаналізувати ім'я, а це не просто. Це знання фактів, які хронологічно передують моменту створення імені, завдяки чому імена можуть виступати своєрідними хронологізаторами давніх пам'яток. Вбираючи нові, актуальні для кожної епохи елементи, топонімія зберігає їх на довгий час. Отже, як бачимо, топоніми та антропоніми містять багато різної позатекстової інформації, яка має бути врахована перекладачем під час створення художнього перекладу. Завдання перекладача полягає в тому, щоб віднайти оптимальні засоби для передачі такої інформації при перекладі художнього тексту.

Якщо розглянути питання про можливості та засоби передачі інтертекстуальних знаків в іншу лінгвокультуру, необхідно виходити з того, що сама культура є інтертекстуальною і переклад (у широкому розумінні цього слова) є постійною ознакою міжтекстових відносин як у межах однієї культури, так і в міжкультурному спілкуванні.

Найбільш послідовно спроба вибудовування моделі передачі інтертекстуальних елементів в перекладі представлена в книзі П. Торопа "Тотальний переклад" [3]. Виходячи з того, що інтертекстуальне знання є частиною "енциклопедії", П. Тороп висловлює думку про те, що інтертекстуальність може бути проаналізована як інтертекстуальний семіозис, і, виходячи із запропонованого Ч.С. Пірсом терміна *semiotranslation*, пропонує проголосити самостійну дисципліну, що знаходиться в тісному зв'язку з семіотикою культури, – семіотику перекладу (*translation semiotics*). Однак, коли йдеться про інтертекстуальність, дослідження семіотичного переплетіння текстів видається недостатнім: тут виникають такі не менш важливі питання соціолінгвістичного характеру, як особливості структури мовної особистості та національно-культурна специфіка мовленнєвого спілкування, що складається в межах певної лінгвокультурної спільноти. Отже, при перекладі слід приділяти однакову увагу і ролі семіотики, і всім екстралінгвістичним факторам, урахування яких є також необхідним для здійснення повноцінного перекладу. Для цього найдоцільнішим видається застосування соціо-семіотичного підходу до перекладу художнього тексту.

Проаналізувавши велику кількість джерел фактичного матеріалу, український учений А.Г. Гудманян виділяє п'ять основних способів, за допомогою яких чужомовні власні назви можуть включатися в текст: 1) безпосереднє включення чужомовної назви з оригінальною графікою в текст з іншою графікою (трансплантація); 2) залучення різного роду додаткових букв та позначок, коли звичайних засобів письма мови, що запозичує, недостатньо; 3) автоматична заміна запозиченої назви буквами мови-сприймача (транслітерація); 4) переклад; 5) практична транскрипція [4: 62]. Перші два способи А.Г. Гудманян вважає непридатними для передачі чужомовних власних назв засобами української графіки [4: 62].

Антропоніми в художніх творах виступають найбільш експресивним та інформативним засобом, що визначає доволі суттєвий обсяг імпліцитної інформації, закладеної в тексті. Вибір конкретного імені для літературного героя – справа автора, і суб'єктивний фактор тут є визначальним. Письменник добирає або конструює не тільки особові імена, але і всі компоненти ономастичного простору твору. Він знає характери, заняття духовні та фізичні дані персонажів. Вибір імені може бути пов'язаний із художнім задумом, жанром, художньою школою та стилем. Іноді ім'я може сказати більше, ніж задумав письменник. Щодо перекладу антропонімів, то вони, на думку О.Л. Паламарчука, у процесі передачі засобами іншої мови переважно більшістю транскрибуються, значно рідше – перекладаються і менш за все – транслітеруються [5: 398-401].

Переклад поетонімів має свої суттєві особливості, оскільки їхня соціо-семіотична сутність відіграє важливу роль у композиційно-змістовній структурі художнього твору. Антропоніми, які є компонентами прислів'їв, приказок, фразеологізмів, імена літературних персонажів та реальних історичних осіб не можуть замінюватися еквівалентами в мові, що сприймає. У статті "Перевод или транскрипция" О.О. Реформатський вказує, що однією з вимог до передачі імен у чужомовному тексті є "збереження національної своєрідності імені" [6: 331].

На наш погляд, перекладач роману "Сага про Форсайтів" О. Терех не дуже вдало передав назву маєтку "*Mapledurham*" [8: 12], яка англійською звучить дуже мелодійно, українською мовою – "*Мейплдергем*" [7: 616], викликає в уяві читача досить агресивний образ. Оскільки в тексті перекладу вже була експлікація "*Флер*" – "*квітка*", назву маєтку, в якому живе ця дівчина, доцільно було б передати у перекладі "*Клену*", а не подавати транскрипцію слова. Тим більше, що звук "h" в англійській мові майже зовсім не вимовляється і на слух представляє собою лише видих, а в українській звучить дзвінко – "г". Тому перекладачеві роману краще було піти шляхом перекладачів американського фільму жахів: "*Horror on the Elm Street*" – "*Кошмари на вулиці В'язів*", переклад без збереження англійського – "*Елм Стріт*".

У творах із сатирико-публіцистичним пафосом топоніми, які вигадав автор, несуть змістовне навантаження і вимагають від перекладача змістовного перекладу. Наприклад, назва містечка "*Corruption*" у Марка Твена не може залишатися транскодованою, а ставить перед перекладачем завдання знайти красномовний відповідник, який матиме прозору семантику і необхідні топонімічні формати, скажімо, "*Користолюбтаун*" ("*corruption*" – "*користолюбство*", "*продажність*").

Такі "промовисті" імена та прізвища, як *Містер Снейк* (англ. *Snake* – "гад"), *Місіс Малапроп* (англ. *Malaprop* – "недоречність"), *Міс Ленгвіш* (англ. *Languish* – "млосна особа"), вирізняються своєю нетиповістю і, передані в тексті перекладу за допомогою транскрипції, мають супроводжуватися коментарем-поясненням, наприклад: *Lady Sneerwell* – "насмійниця".

А.Г. Гудманян доводить, що традиція передачі чужомовних особових імен, які мають міжнародний характер, повністю ще не встановлена [4: 63]. Наприклад, у перекладах Пантелеймона Куліша зафіксовано передачу англійського "John" українським еквівалентом "Іван" (наприклад, В. Шекспір "Ромео та Джульєтта" [1901]). Але все ж такі переважає тенденція передачі чужомовних імен з урахуванням їхнього звучання в оригінальному тексті, наприклад, *Alice* – "Еліс", *Augustus* – "Огастес", *Benjamin* – "Бенджамін", *Christian* – "Крістіан". Іноді перекладачі знаходять у мові перекладу їхні традиційні іменникові відповідники: "*Аліса*", "*Август*", "*Веніамін*", "*Християн*".

Отже, перекладацькі стратегії не можуть бути абстрактно зафіксовані, але визначаються в кожному конкретному випадку залежно від перекладацької ситуації, типу вихідного тексту та характеру передбачуваного адресату перекладу. Вибір того або іншого методу перекладу, а надто коли йдеться про поетоніми, визначається творчими і художніми завданнями і не може бути жорстко продиктованим, однак він

не може носити випадкового характеру, а ґрунтується на точному науковому методі. І це, мабуть, єдина вимога, яка може ставитися до перекладацької діяльності: щоб текст перекладу в результаті зіткнення з іншими семіотичними системами породжував "третій" інтертекстуальний простір, принципово новий та непередбачуваний, і також ставав у рамках іншомовної культурної спільноти "генератором нових смислів". Перспектива подальших досліджень за цією темою полягає у визначенні оптимальних засобів передачі в перекладі культурно-маркованих одиниць – топонімів та антропонімів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Денисова Г. В. В мире интертекста: язык, память, перевод / Предисловие С. Гардзонио; Предисловие Ю. Н. Караулова. – М.: Азбуковник, 2003. – 298 с.
2. Суперанская А. В. Что такое топонимика? / Отв. ред. Г. В. Степанов. – М.: Наука, 1985. – 176 с.
3. Тороп П. Тотальный перевод. – Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1995. – 220 с.
4. Гудманян А. Г. Відтворення власних назв у перекладі: Дис. д-ра філол. наук: 10.02.16. / Ужгородський держ. ун-т. – Ужгород, 1999. – 446 арк. + 747 арк. дод.
5. Паламарчук О. Л. Вопросы перевода ономастической лексики в славянских языках // Современные славянские культуры: развитие, взаимодействие, международный контекст. – К., 1982. – С. 398–401.
6. Реформатский А. А. Перевод или транскрипция // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 311–333.
7. Голсуорси Дж. Сага про Форсайтів. Трилогія. Пер. з англ. О. Терех / Передмова А. Іллічевського/. –К: Дніпро, 1976. – 895 с.
8. Galsworthy J. The Forsyte Saga (To let.) – Moscow, Progress publishers, 1975. – 255 p.

Матеріал надійшов до редакції 20.04.2005 р.

Чалая Ю. П. Перевод культурно-маркированных поетонимов: социо-семиотический подход.

В статье рассматриваются единицы художественного текста, наполненные социокультурным смыслом – поетонимы (топонимы и антропонимы, а также проблемы их перевода.

Chala Yu. P. Translation of culturally marked poetonims: socio-semiotic approach.

The article studies the role of toponyms and anthroponyms as text units rendering socio-cultural meaning; it also deals with the problems of their translation.